

Horacio Capel
El patrimonio:
la construcción del pasado
y del futuro

CAPEL, Horacio. *El patrimonio: la construcción del pasado y del futuro*, Barcelona: Ediciones del Serbal, 2014. 183 pàgs. [17 x 24].

Què és i què entenem per patrimoni, què cal protegir i conservar per a les generacions futures, quins mitjans de protecció cal emprar per garantir-ne la preservació? Aquestes són, certament, preguntes molt complicades que, per desgràcia, sovint no són contestades per la normativa legal existent. El professor de la Universitat de Barcelona Horacio Capel, doncs, en aquest treball tracta de respondre-hi i d'aproximar-nos al concepte Patrimoni en tota la seva complexitat i amplitud, atès que al llarg del segle XX ha passat de fer referència únicament als monuments històrics i artístics a englobar un conjunt d'elements i manifestacions: materials, culturals, naturals, etc., extremadament diverses. Originalment, aquest estudi fou preparat pel "XII Congrés Mundial de les Ciutats del Patrimoni Mundial: ciutats patrimoni, ciutats sostenibles", que tingué lloc a Oaxaca, Mèxic, l'any 2013; d'aquí el seu caràcter abreujat i sintètic. Estructuralment s'organitza en un seguit de capítols, que resumim breument a continuació:

1. *El monumento singular*, aquí l'autor se centra en els orígens del concepte, a mitjan segle XVIII; tot i que es plasmà de forma definitiva amb la revolució francesa. En aquest moment es valoraven els béns de caràcter històric i artístic que es trobaven amenaçats pel pas d'una societat de l'Àntic Règim a una de liberal. En aquest context el monument esdevingué una pedra angular del naixent nacionalisme, ja que permetia justificar la història de la nació liberal en vincular les noves formes de govern amb un passat sovint llunyà i mític. De fet, aquest procés de protecció i classificació, com molt bé indica l'autor, fou allò que creà el patrimoni.

2. *Del monumento al entorno*, un cop consolidat el concepte patrimoni aquest endegà la seva expansió conceptual, es passà de valorar únicament el monument singular a incloure, primer, l'entorn d'aquest i, després, el conjunt urbà on es trobava enclavat. Això, alhora, portà aparellada una forta discussió sobre les intervencions que es podien fer en els monuments i les maneres de fer-ho que, de facto, encara continua. El resultat és que, actualment, hem arribat a una concepció molt àmplia del patrimoni ja que s'ha estès el concepte, amb un ampli sentit històric, a elements i contextos molt diversos com els conjunts urbans i el paisatge.

3. *Políticas y agentes urbanos en los centros históricos*, s'investiguen les polítiques protectores desenvolupades als conjunts urbans, els agents que hi intervenen (industrials, entitats bancàries, tècnics, polítics, etc.) i l'impacte que tenen sobre el patrimoni. Es posa una especial atenció en l'aparició de les polítiques neoliberals en aquest àmbit, que han dificultat la preservació i protecció d'aquests conjunts.

4. *Patrimonio natural y territorial*, de facto, aquest apartat és una extensió dels dos capítols anteriors, ja que es fa especial referència a l'ampliació del terme patrimoni, des dels monuments pròpiament dits al territori, paisatge i aspectes immaterials i intangibles.

5. *La universalización del patrimonio y las rutas culturales*, com a resultat d'aquesta expansió conceptual i universalització han sorgit –de fet, s'han reelaborat- les anomenades rutes culturals transnacionals. Aquestes suposen valorar conjuntament molts dels valors que donen sentit al patrimoni: històrics i artístics, territorials, paisatgístics, naturals, tradicionals, etc. No obstant això, també generen greus problemes de gestió, ja que cal coordinar les mides de protecció general amb les polítiques estatals d'infraestructures o energètiques i propiciar acords entre diversos nivells d'administració.

6. *La dimensión económica: turismo y patrimonio*, hi tracta la problemàtica que ha suposat la generalització del turisme de masses. Aquest, si bé té elements positius, atès que provoca l'interès dels naturals per un patrimoni que pot ser font de riquesa; alhora comporta greus problemes de conservació, per un excés d'afluència i per la banalització de l'element protegit, esdevingut una simple mercaderia. S'hi planteja, doncs, la necessitat de fomentar un turisme sostenible i l'adopció per part de les autoritats d'estratègies integradores, que incorporin en els circuits turístics elements fins ara poc coneguts i visitats, de manera que es descongestionin els centres urbans i s'evitin els problemes de massificació i centralització. A més, es fa referència a les múltiples possibilitats que obren les noves tecnologies per donar a conèixer el patrimoni, fins i tot de forma virtual.

7. *Políticas del patrimonio, amenazas y defensas*, aquest capítol, de facto un resum de tot allò avançat en els precedents, planteja la contradicció que suposa que en el món actual mai hi hagi hagut tants elements considerats patrimonials i tanta normativa protectora i, alhora, mai havien existit tants perills. La guerra, unes polítiques protectores inadequades, per excessives o per laxes; la descentralització administrativa de la seva gestió, que a priori no hauria de ser negativa, però pot comportar afectacions ja sigui per manca de capacitat o voluntat d'aquests òrgans administratius per resistir determinats interessos econòmics o de grups.

En definitiva, en finalitzar el llibre arribem a la conclusió que aquest és un concepte extremadament obert, en contínua expansió, la qual cosa és un problema, atès que en barrejar-se àmbits tan diversos resulta difícil orquestrar polítiques de protecció adequades i universals. Alhora, se'ns fa evident que aquest pateix d'una forta tensió interna, car allò que ens ha arribat és el resultat d'una selecció prèvia d'elements concrets que, de retop, ha comportat l'abandó i desaparició d'altres. La creació del patrimoni, doncs, se'ns mostra com un procés gens innocent i, curiosament, poc científic. De fet, s'arriba a la conclusió que, tradicionalment, ha estat una eina de construcció de la identitat àmpliament utilitzada per bastir una determinada visió del passat a partir d'una selecció efectuada a posteriori per uns agents que actuaren imbuïts d'idees, prejudicis i interessos de classe molt concrets. En aquest aspecte concret el treball excel·leix i esdevé un estat de la qüestió magnífic que ens permet entendre el complex procés de creació del concepte patrimoni i de les problemàtiques a les quals s'enfronta la societat actual per garantir-ne la seva conservació i difusió. I això, per l'autor, és una qüestió bàsica que dóna sentit a la seva protecció i que exigeix la implicació del conjunt de la població, perquè si no d'altres decidiran que s'ha de

conservar i construïran un discurs justificatiu d'una mena concreta de societat, esborrant tot allò que no els interessi o els faci nosa. D'aquí, precisament, que afirmi, ja en el mateix títol de l'obra, que el passat és una eina bàsica en la construcció del futur.

No voldria, però, finalitzar aquesta ressenya sense fer-ne alguns petits comentaris, que no refuten però si puntualitzen algunes de les afirmacions expressades per l'autor al llarg d'aquest treball. En primer lloc, repetidament es critica que algunes entitats religioses, s'entén que fa referència a l'Església catòlica, s'aprofitin de la gestió del seu ingent patrimoni, material i immaterial, per obtenir beneficis econòmics i fer proselitisme religiós. Fins i tot s'arriba a afirmar que caldria suprimir les manifestacions religioses de la qualificació de Patrimoni de la Humanitat. No seré jo qui defensi el vergonyós fet que aquesta entitat privada rebi nombroses subvencions per a la restauració d'immobles de la seva propietat que, posteriorment, només es poden visitar mitjançant l'adquisició prèvia d'una entrada. Tampoc negaré que, tot sovint, actes pseudo-religiosos o processons sense tradició, creades de vell nou a imitació de les de Setmana Santa a Sevilla, siguin finançades amb diner públic només per a contentar a un determinat sector de la població amb la finalitat de treure'n rèdits electorals. Ara bé, no hem d'oblidar el destacat paper que té aquesta institució en la conservació del patrimoni sacre, que a l'Europa Occidental representa una percentatge majoritari d'allò que considerem patrimoni. Sense les tasques de vigilància, manteniment i conservació fetes per aquest ens és més que probable que la major part d'ermites i esglésies d'aquest país, que inclouen veritables obres de l'art de tots els estils i èpoques, no serien més que munts de runes. A més, negar el caràcter popular i tradicional de totes les festivitats religioses, simplement pel fet de ser-ho, suposa trencar amb les nostres arrels culturals que són, ens agradi o no, majoritàriament cristianes. Finalment, sobta no trobar-hi la mateixa contundència pel que fa a les festes en què es maltracta animals com les curses de braus, veritable vergonya nacional espanyola, en què l'únic que es promou és el sadisme i la bestialitat dels participants. En segon lloc, voldria puntualitzar les referències que es fan a la ingerència dels càrrecs públics, de tots els nivells de l'administració, en la gestió i conservació del patrimoni. Certament, l'autor fa una crítica clara i demolidora; però, personalment, crec que aquesta es queda curta i no arriba al moll de l'os del problema. Quan en el capítol tercer parla dels diversos agents urbans que promouen i intervenen en les polítiques de protecció del patrimoni oblida que la línia que separa els polítics dels suposats tècnics a vegades és molt tènue. Tot sovint, els càrrecs tècnics de les institucions públiques no estan ocupats per veritables professionals, sinó per purs i durs *aparatxics*, altrament dits càrrecs de confiança. Per exemple, per citar només un cas, puc esmentar el del gestor d'una desapareguda fundació encarregada de la gestió de la història i natura, és a dir el patrimoni, de la vila de Roses (l'Alt Empordà). Aquest, tot i ocupar un càrrec que requeria titulació universitària no la tenia i només devia el seu nomenament a les bones relacions que mantenia amb el batlle del moment, que així dirigia els afers culturals segons el seu escàs criteri sense interferències. Certament, no tots els casos són tan descarats, la majoria són gent amb un perfil professional més adequat, però com deuen el seu lloc de treball a la protecció política i no a les seves capacitats, en general, sempre actuen

d'acord amb les ordres rebudes dels seus padrins. Alhora, dins d'aquest mateix apartat, l'autor oblida que sovint la restauració d'un monument no és res més que una obra pública i tots sabem que ha succeït en aquest país durant els darrers anys en què ha predominat la cultura de l'anomenat *pelotazo* amb les obres públiques. Personalment, sempre he trobat sorprenent que resultava més fàcil trobar un milió d'euros per refer, sovint amb criteris escassament històrics, un edifici emblemàtic que no pas uns milers per arreglar una petita ermita. Sens dubte la importància del monument podria explicar aquest fet però, tot sovint, darrere d'aquesta decisió s'amaguen els interessos econòmics de constructors i polítics que en una *entente cordiale* es reparteixen els beneficis econòmics generats per unes obres descomunals i difícils de controlar.

Per concloure, un cop fetes aquestes anotacions, no em vull estar de felicitar al professor Horacio Capel per haver aconseguit crear una obra magnífica, puix que combina una gran erudició amb la capacitat de fer un discurs amè i divulgatiu. I, sens dubte, això és molt d'agrair, atès que com a professional de la història sovint m'he hagut d'empassar treballs, en principi sobre temes interessants i basats en fonts magnífiques, que pel fet d'estar potinerament redactats han esdevingut terriblement soporífers i ensopidors. Per tot això crec que el present hauria de ser de lectura obligatòria per a tothom que estigui interessat en el tema.

LLUÍS BUSCATÓ I SOMOZA
(Doctor en Història)

Traducción de la reseña anterior:

¿Qué es y que entendemos por patrimonio, que debemos proteger y conservar para las generaciones futuras, que medios de protección es preciso emplear para garantizar su preservación? Estas son, ciertamente, preguntas muy complicadas que, por desgracia, a menudo no son contestadas por la normativa legal existente. El profesor de la Universitat de Barcelona Horacio Capel, en este trabajo trata de responderlas y de acercarnos al concepto de Patrimonio en su complejidad y amplitud, debido a que a lo largo del siglo XX se ha modificado el criterio desde su referencia exclusiva a monumentos históricos y artísticos hasta la inclusión de elementos y manifestaciones: materiales, culturales, naturales, etc., extremadamente diversos. Inicialmente este estudio fue preparado para el "XII Congreso Mundial de las Ciudades del Patrimonio Mundial: ciudades patrimonio, ciudades sostenibles", que tuvo lugar en Oaxaca, Méjico, el año 2013; de ahí su carácter abreviado y sintético. Estructuralmente se organiza en una serie de capítulos, que se resumen brevemente a continuación:

1. *El monumento singular*, aquí el autor se centra en los orígenes del concepto, a mediados del siglo XVIII; si bien se plasmó de un modo definitivo con la revolución francesa. En aquel momento se valoraban los bienes de carácter histórico y artístico que se encontraban amenazados por el paso de una sociedad del Antiguo Régimen a otra de carácter liberal. En este contexto el monumento se convirtió en una piedra angular del incipiente nacionalismo, porque permitía justificar la historia de la nación liberal al vincular las nuevas formas de gobierno con un pasado a menudo lejano y mítico. De hecho, este proceso de protección y clasificación, como muy bien indica el autor, fue el que creó el patrimonio.

2. *Del monumento al entorno*, una vez consolidado el concepto de patrimonio, se empezó a expandir conceptualmente, se pasó de valorar solamente el monumento singular a incluir primero el entorno de éste y, después, el conjunto urbano donde se encontraba enclavado. Así, simultáneamente tuvo lugar una fuerte discusión sobre las intervenciones que se podían realizar en los monumentos y las maneras de hacerlo que, de hecho, aún continúan. El resultado consiste en que, actualmente, hemos llegado a una concepción muy amplia del patrimonio, pues se ha ampliado el concepto, ha aumentado su sentido histórico a elementos y contextos muy diversos como los conjuntos urbanos y el paisaje.

3. *Políticas y agentes urbanos en los centros históricos*, se investigan las políticas protectoras, desarrolladas en los conjuntos urbanos, los agentes que intervienen (industriales, entidades bancarias, técnicos, políticos, etc.) y el impacto que tienen sobre el patrimonio. Se presta una especial atención a la aparición de las políticas neoliberales en dicho ámbito, que han dificultado la preservación y protección de estos conjuntos.

4. *Patrimonio natural y territorial*, de hecho, este apartado es una extensión de los dos capítulos anteriores, ya que se realiza una especial referencia a la ampliación del término patrimonio, desde los monumentos propiamente dichos al territorio, paisaje y aspectos inmateriales e intangibles.

5. *La universalización del patrimonio y las rutas culturales*, como resultado de esta expansión conceptual y universalización han surgido –de hecho, se han reelaborado– las rutas culturales transnacionales. Estas suponen valorar conjuntamente muchos aspectos que dan sentido al patrimonio: históricos y artísticos, territoriales, paisajísticos, naturales, tradicionales, etc. No obstante, también generan graves problemas de gestión, ya que es preciso coordinar las medidas de protección general con las políticas estatales de infraestructuras o energéticas y propiciar acuerdos entre los diversos niveles de la administración.

6. *La dimensión económica: turismo y patrimonio*, trata sobre la problemática que ha supuesto la generalización del turismo de masas. Este, si bien tiene elementos positivos, debido a que provoca el interés de los naturales por un patrimonio que puede ser fuente de riqueza; simultáneamente comporta graves problemas de conservación, por un exceso de afluencia y por la banalización del elemento protegido, transformado en una mercancía. Se plantea, pues, la necesidad de fomentar un turismo sostenible y la adopción por parte de las autoridades de estrategias integradoras, que incorporen en los circuitos turísticos elementos hasta ahora escasamente conocidos y visitados, de modo

que se descongestionen los centros urbanos y se eviten los problemas de masificación y centralización. Además, se mencionan las múltiples posibilidades de las nuevas tecnologías para dar a conocer el patrimonio, de forma virtual.

7. *Políticas del patrimonio, amenazas y defensas.* Este capítulo, resume lo precedente y lo amplía. Plantea la contradicción que supone en el mundo actual en el cual ha aumentado enormemente el número de elementos considerados patrimoniales y también la normativa protectora; contrariamente, nunca habían existido tantos peligros como ahora. La guerra, unas políticas protectoras inadecuadas, por excesivas o por laxas; la descentralización administrativa en su gestión, que a priori no habría de ser negativa, pero puede comportar afectaciones, por escasez de capacidad o por voluntad de los órganos administrativos de resistirse a determinados intereses económicos o de grupo.

En definitiva, al finalizar el libro se llega a la conclusión que éste es un concepto extremadamente abierto, en continua expansión, lo cual supone un problema, debido que al mezclarse ámbitos tan diversos resulta difícil orquestar políticas de protección adecuadas y universales. Asimismo, se evidencia una fuerte tensión interna, pues nos ha llegado el resultado de una selección previa de elementos concretos, que ha comportado el abandono y la desaparición de otros. La creación del patrimonio, así pues, se nos presenta como un proceso nada inocente y, curiosamente, poco científico. De hecho, se llega a la conclusión que, tradicionalmente, ha sido una herramienta de construcción de la identidad ampliamente utilizada para aportar una determinada visión del pasado a partir de una selección efectuada a posteriori por unos agentes que actuaron inducidos por ideas, prejuicios e intereses de clase muy concretos. En este aspecto concreto el trabajo excelente, se transforma en un estado de la cuestión magnífico que nos permite entender el complejo proceso de creación del concepto patrimonio y las problemáticas a las cuales se enfrenta la sociedad actual para garantizar su conservación y difusión. Y por ello, para el autor, es una cuestión básica que da sentido a su protección y que exige la implicación del conjunto de la población, porque si no otros decidirán que se debe conservar y construirán un discurso justificativo de un determinado tipo de sociedad, borrando todo aquello que no les interese y les moleste. De ahí, precisamente, que se afirme, ya en el mismo título de la obra, que el pasado es una herramienta básica en la construcción del futuro.

No querría finalizar esta reseña sin comentar algunos aspectos, que no refutan pero puntualizan algunas de las afirmaciones expresadas por el autor a lo largo de este trabajo. En primer lugar, repetidamente se critica que algunas entidades religiosas, se sobreentiende de la iglesia católica, aprovechen la gestión de su amplio patrimonio, material e inmaterial, para obtener beneficios económicos y hacer proselitismo religioso. Incluso se llega a afirmar que sería conveniente suprimir las manifestaciones religiosas de la lista del Patrimonio de la Humanidad. No seré yo quien defienda el hecho vergonzoso de que esta entidad privada recibe numerosas subvenciones para la restauración de inmuebles de su propiedad, que después se pueden visitar previo pago de entrada. Tampoco negaré que a menudo, actos pseudo-religiosos o procesiones sin tradición, creadas a imitación de la Semana Santa de Sevilla, sean financiadas con

dinero público con el fin de contentar a un determinado sector de la población, con la finalidad de sacar beneficios electorales. Si bien, no debemos olvidar el destacado papel que tiene esta institución en la conservación del patrimonio sacro, que en Europa Occidental representa un porcentaje mayoritario de lo que consideramos patrimonio. Sin las tareas de vigilancia, mantenimiento y conservación realizadas por este ente es muy probable que la mayoría de ermitas e iglesias de este país, que incluyen verdaderas obras de arte de todos los estilos y épocas, no serían más que un montón de ruinas. Además, negar el carácter popular y tradicional de todas las festividades religiosas, simplemente por el hecho de serlo, supone romper con nuestras raíces culturales que son, nos agrade o no, mayoritariamente cristianas.

Finalmente, sorprende no hallar la misma contundencia sobre las fiestas en las que se maltrata a los animales como las corridas de toros, en las cuales vergonzosamente se promueve el sadismo y la bestialidad de los participantes. En segundo lugar, querría puntualizar las referencias que se hacen sobre la ingerencia de cargos públicos, de todos los niveles de la administración, en la gestión y conservación del patrimonio. Ciertamente, el autor critica de un modo claro y demoledor; si bien, personalmente creo que se trata una crítica suave, sobre los diversos agentes urbanos que promueven e intervienen en las políticas de protección del patrimonio en el capítulo tercero, pues olvida que la línea que separa a los políticos de los supuestos técnicos a veces es muy ténue. A menudo, los cargos técnicos de las instituciones públicas no están ocupados por profesionales, sino que se trata de cargos de confianza. Por ejemplo, por citar solamente un caso, puedo mencionar el del gestor de una desaparecida fundación encargada de la gestión de la historia y de la naturaleza, es decir el patrimonio de la vila de Roses (Alto Ampurdán). Este, a pesar de ocupar un cargo que requería titulación universitaria, no la tenía y debía su nombramiento a las buenas relaciones que mantenía con el alcalde del momento, que podía así dirigir los asuntos culturales según su escaso criterio y sin interferencias. Ciertamente, no todos los casos son tan descarados, la mayoría se hallan ocupados por personas con un perfil profesional más adecuado, pero al deber su puesto de trabajo a la protección política y no a su capacidad, en general siempre actúan de acuerdo con las órdenes recibidas de sus padrinos. Igualmente, dentro del citado apartado, el autor olvida que a menudo la restauración de un monumento no es nada más que una obra pública y todos conocemos lo que ha sucedido en este país durante los últimos años en los que ha predominado la cultura del muy bien llamado *pelotazo* con respecto a las obras públicas. Personalmente, siempre he encontrado sorprendente que se pudiera encontrar un millón de euros para rehacer, a menudo con criterios escasamente históricos, un edificio emblemático, pero no unos miles para arreglar una pequeña ermita. Sin duda la importancia del monumento podría explicar este hecho, pero a menudo tras esta decisión se esconden los intereses económicos de los constructores y políticos que en una *entente cordiale* se reparten los beneficios económicos generados por una obras descomunales y difíciles de controlar.

Para concluir, tras haber realizado estos apuntes, sólo me queda felicitar al profesor Horaio Capel por haber conseguido crear una obra magnífica, pues combina

ÍNDICE HISTÓRICO ESPAÑOL

ISSN: 0537-3522

CEHI- Universitat de Barcelona (abril 2015)

una gran erudición con la capacidad de aportar un discurso ameno y divulgativo. Que, sin duda, se agradece, pues como profesional de la historia a menudo he tenido que leer obras sobre temas interesantes, basados en magníficas fuentes, pero terriblemente aburridos. Por dicho motivo, considero que el presente debería ser de lectura obligatoria a toda persona interesada en el tema.

LLUÍS BUSCATÓ I SOMOZA
(Doctor en Història)